

УДК 159.9:159.94

Т.В. Лаврик, А.Г. Снісаренко, к.психол.н., доц.,
Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

ОСОБИСТІСНІ ПЕРЕДУМОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ УСПІШНОСТІ ПОЖЕЖНИКІВ-РЯТУВАЛЬНИКІВ

Представлено результати визначення особистісних особливостей пожежних-рятувальників з різним рівнем професійної успішності. Виділено три типи суттєво різних психологічних профілів фахівців, що свідчить про значні розходження у структурі особистостей та потенційно може обумовлювати їхню професійно-психологічну придатність.

Ключові слова: особистісні особливості, професійна успішність, психологічний профіль, пожежник-рятувальник.

Постановка проблеми. Професійна діяльність пожежно-рятувальних підрозділів є досить небезпечною та складною. Високий рівень відповідальності за виконану роботу та безпеку підлеглого особового складу, постійний підвищений фактор ризику, напружене виконання завдань в умовах високої температури та задимленості, загроза появи професійних деформацій, значна плінність кадрів вимагає від персоналу зазначених підрозділів особливої, спеціальної підготовки та високого рівня сформованості професійно важливих якостей [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На актуальності психологічних досліджень основних видів діяльності в межах Державної служби України з надзвичайних ситуацій останнім часом наголошували неодноразово вітчизняні науковці [1-5]. Основна увага в цих працях спрямована на розгляд процесів психологічної підготовки, розвиток професійно важливих якостей курсантів, начальників караулів та командирів відділень пожежно-рятувальних підрозділів, водолазів, гірничорятувальників, працівників чергово-диспетчерської служби екстреного виклику тощо.

Виділення не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Проте, місце особистісних особливостей пожежників-рятувальників у визначенні успішності їхньої професійної діяльності досліджувалося лише частково [2].

Постановка завдання. Метою роботи є визначення зв'язку між особистісними особливостями пожежних-рятувальників та рівнем їхньої професійної успішності. Досягнення поставленої мети здійснювалось послідовно у два етапи, на кожному з яких вирішувались конкретні завдання.

На першому – методом експертних оцінок здійснено розподіл пожежників-рятувальників (194 особи) на три групи досліджуваних за рівнем їх професійної успішності, що включає рівень суб'єктивного професійного досвіду фахівця, розвиток його професійно важливих якостей, стаж роботи за спеціальністю та особливості його особистості. До групи експертів увійшли начальники пожежно-рятувальних частин, їх заступники та начальники караулів, які мають тривалий стаж служби та є загально визнаними професіоналами.

До першої групи (високий рівень професійної успішності) увійшли 58 осіб, віком від 23 до 38 років. Стаж служби в пожежно-рятувальних підрозділах складає від 2 до 18 років. При виконанні службових завдань діють впевнено, самостійно, рішуче. У екстремальних ситуаціях добре контролюють свої емоції й поведінку. Діють планомірно й упорядковано. Систематично складають заліки зі службової підготовки на оцінку «відмінно».

До другої групи (середній рівень професійної успішності) увійшли 64 особи віком від 22 до 39 років. Стаж служби в пожежно-рятувальних підрозділах складає від 2 до 19 років. При виконанні службових завдань виявляють стриманість, обережність, нерішучість. Характерна відповідальність, обов'язковість, орієнтація на думку групи. У екстремальних

ситуаціях поведінка спокійна, урівноважена. Систематично складають заліки зі службової підготовки на оцінку «добре».

До третьої групи (низький рівень професійної успішності) увійшли 72 особи віком від 22 до 39 років. Стаж служби в пожежно-рятувальних підрозділах складає від 2 до 19 років. Професійна діяльність характеризується низькою якістю виконання службових завдань. Мають низький рівень здатності контролювати свою діяльність в екстремальних умовах. Знижена витривалість до стресу. Поведінка з елементами тривожності, напруженості, занепокоєння. Систематично складають заліки зі службової підготовки на оцінку «задовільно».

На другому етапі дослідження проведено комплексне психологічне обстеження пожежників-рятувальників всіх груп з метою виділення особистісних особливостей, що детермінують їх професійну успішність. Під час цього етапу використовувався «Стандартизований метод дослідження особистості» (СМДО), який призначений для опису багатобічного портрета особистості, що включає, крім кількісних і якісних характеристик професійно важливих якостей, багатий спектр таких структурних компонентів особистості, як: мотиваційна спрямованість, тип реагування на стрес, захисні механізми, фон настрою, ступінь адаптованості індивіда, можливий тип дезадаптації тощо. При цьому велика перевага цієї методики полягає у наявності в її структурі шкал достовірності, що дозволяють виявити не тільки надійність результатів, але й установку на саму процедуру обстеження [8].

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Отримані результати дозволили виділити певні розходження у рівнях сформованості особистісних особливостей пожежників-рятувальників (табл. 1).

Таблиця 1 – Порівняльна характеристика психологічних компонентів особистості пожежників-рятувальників з різним рівнем професійної успішності

Шкали СМДО	1 група (M ± m)	2 група (M ± m)	3 група (M ± m)	t (1, 2)	t (1, 3)	t (2, 3)
L	43,48±3,25	47,25±4,22	46,67±3,36	1,91	1,44	0,83
F	45,23±5,76	47,92±5,13	48,11±5,72	0,92	1,56	0,91
K	49,41±6,21	52,13±4,79	50,77±6,17	1,78	0,36	0,97
Hs	67,53±4,36	61,32±5,36	50,24±5,43	1,92	2,92*	2,73*
D	48,19±3,87	49,85±4,71	52,62±5,81	0,94	1,98	0,84
Hu	51,74±5,46	53,97±5,53	55,63±4,65	0,93	1,97	0,85
Pd	49,61±3,27	62,13±4,52	64,06±6,29	2,76*	2,94*	1,16
Mf	50,58±5,17	52,79±4,03	52,06±5,62	0,68	0,73	0,14
Pa	63,06±3,68	65,53±4,29	54,35±5,93	0,91	2,54*	2,63*
Pt	46,77±4,03	54,62±3,74	61,49±5,08	2,19*	2,95*	1,96
Sc	52,12±5,72	55,41±5,25	57,58±4,75	1,65	1,84	0,92
Ma	66,28±4,51	57,69±4,16	52,63±3,42	2,69*	2,82*	1,92
Si	49,55±3,84	55,91±4,16	60,36±4,33	2,03*	2,49*	1,89

Примітка: *p≤0,05

Так, за шкалою Hs (невротичний надконтроль) відмічено достовірні розходження між групами. Найнижчий показник виразності даної особливості відмічається у фахівців 3-ї групи у порівнянні з 1-ю та 2-ю групами досліджуваних (t=2,92, p≤0,05 та t =2,73, p≤0,05 відповідно).

Наступне розходження між групами прослідковується у пожежників-рятувальників за шкалою Pd (імпульсивність). Цей показник найменш сформовано у досліджуваних 1-ї групи у порівнянні з фахівцями 2-ї та 3-ї груп ($t=2,76$, $p\leq 0,05$ та $t=2,94$, $p\leq 0,05$ відповідно).

Відмінності між групами також відмічаються за шкалою Pa (ригідність). Найнижчий показник виразності даної особливості спостерігається у досліджуваних 3-ї групи у порівнянні з фахівцями 1-ї та 2-ї груп у ($t=2,54$, $p\leq 0,05$ та $t=2,63$, $p\leq 0,05$ відповідно). Така тенденція характеризує пожежників-рятувальників із низьким рівнем професійної успішності, як недостатньо старанних особистостей, які не завжди дотримуються встановленого порядку, виконують завдання лише за жорсткого контролю.

Також, відмічено, що рівень виразності шкали Pt (тривожність) вірогідно нижче у пожежників-рятувальників 1-ї групи у порівнянні з фахівцями 2-ї та 3-ї груп ($t=2,19$, $p\leq 0,05$ та $t=2,95$, $p\leq 0,05$ відповідно). Така ж тенденція спостерігається стосовно шкали Si (соціальна інтроверсія) ($t=2,03$, $p\leq 0,05$ та $t=2,49$, $p\leq 0,05$ відповідно).

Виразність шкали Ma (оптимістичність) найбільш прослідковується у досліджуваних 1-ї групи у порівнянні з фахівцями 2-ї та 3-ї груп ($t=2,69$, $p\leq 0,05$ та $t=2,82$, $p\leq 0,05$ відповідно). Така тенденція характеризує пожежників-рятувальників 1-ї групи, як упевнених у собі, рішучих, товариських, життєлюбних, практичних особистостей.

Таким чином, можна припустити, що рівень виразності зазначених психологічних особливостей може забезпечувати різні показники успішності в професійній діяльності.

Аналіз отриманих результатів дозволив шляхом знаходження загальних найвищих шкал у психологічних профілях досліджуваних виділити усереднені особистісні особливості пожежників-рятувальників.

Психологічний профіль пожежників-рятувальників з високим рівнем професійної успішності. Результати дослідження показали, що в групі фахівців з високим рівнем професійної успішності переважають показники по шкалі Hs (невротичний надконтроль) – середній показник складає 67,53 бали та по шкалі Ma (оптимістичність) – 66,28 бали. Спостерігається відповідально-активний тип реагування (рис. 1).

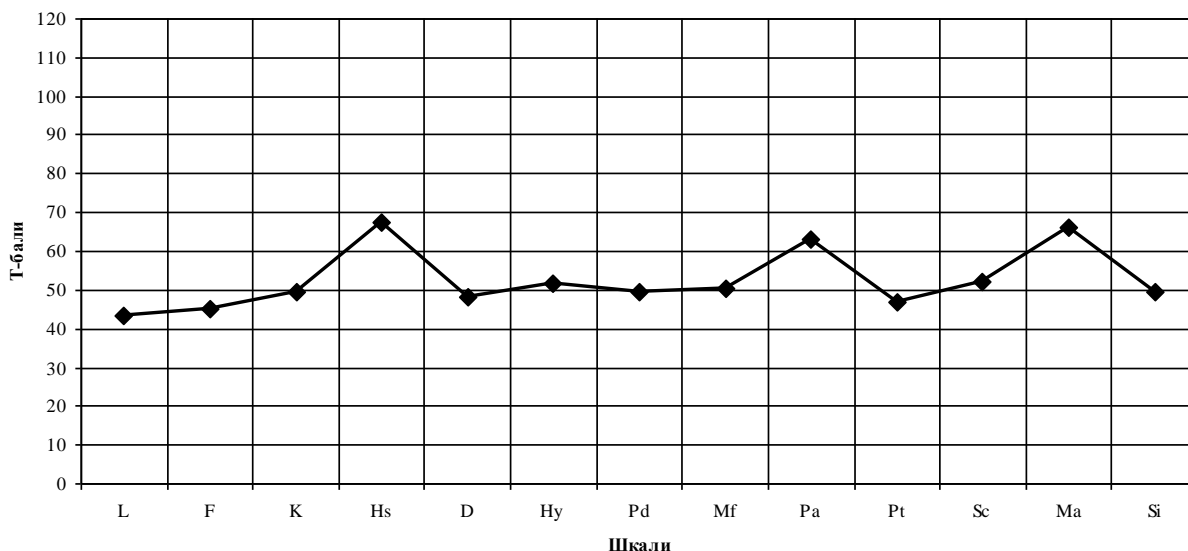

Рисунок 1 – Психологічний профіль пожежників-рятувальників з високим рівнем професійної успішності.

Особистості такого профілю проявляють високу мотиваційну спрямованість на відповідність нормативним критеріям як в соціальному оточенні, так і у сфері фізіологічних функцій свого організму. Високі показники за шкалою Hs свідчать про схильність фахівців до професійної діяльності, у якій необхідні такі якості, як виконавчість, старанність, уміння підкорятися встановленому порядку і виконувати певні інструкції та директиви, дотримуватися надвідповідальності.

У сфері міжособистісних відношень проявляється висока вимогливість як до себе, так і до інших стосовно відповідності моральних критеріїв соціуму. Ворожість, уразливість і схильність до суперечок є дуже характерною для цих особистостей. Вони, як правило, є дуже моралістичними у своїх думках і відносинах, чутливими до реальної загрози.

Особи відповідально-активного типу реагування також характеризуються стійкістю інтересів, установок та життєвих принципів, практичністю та твердістю при відстоюванні своїх поглядів. Фахівцям імпонує точність і конкретність, їх дратує аморфність, невизначеність, безлад і неакуратність оточуючих людей. Проявляється схильність до стресостійкості, що певною мірою обумовлено меншою підвладністю зовнішнім впливам.

Потрібно додати, що особистості з таким профілем відрізняються “професійним” мисленням та найчастіше застосовують системний аналіз при вирішенні складних завдань. Проявляється винахідливість розуму, значна гнучкість переключення уваги при ситуації, що змінюється. Вони занадто уваги приділяють функціям свого організму та самопочуттю.

Необхідно зауважити, що поєднання домінуючих Нs та Ма шкал відіграє істотну роль у детермінації успішності професійної діяльності пожежників-рятувальників. Цей процес відбувається за рахунок наявності в їхній поведінці таких рис як упорядкованість, акуратність та чітка послідовність.

Психологічний профіль пожежних-рятувальників з середнім рівнем професійної успішності. Отримані результати свідчать, що в групі фахівців із середнім рівнем успішності переважають показники по шкалі Pa (ригідність) – середній показник складає 65,53 балів. При цьому відмічалось підвищення показників за шкалою Pd (імпульсивність) – 62,13 балів. Спостерігається самостверджуючо-закритий тип реагування (рис. 2).

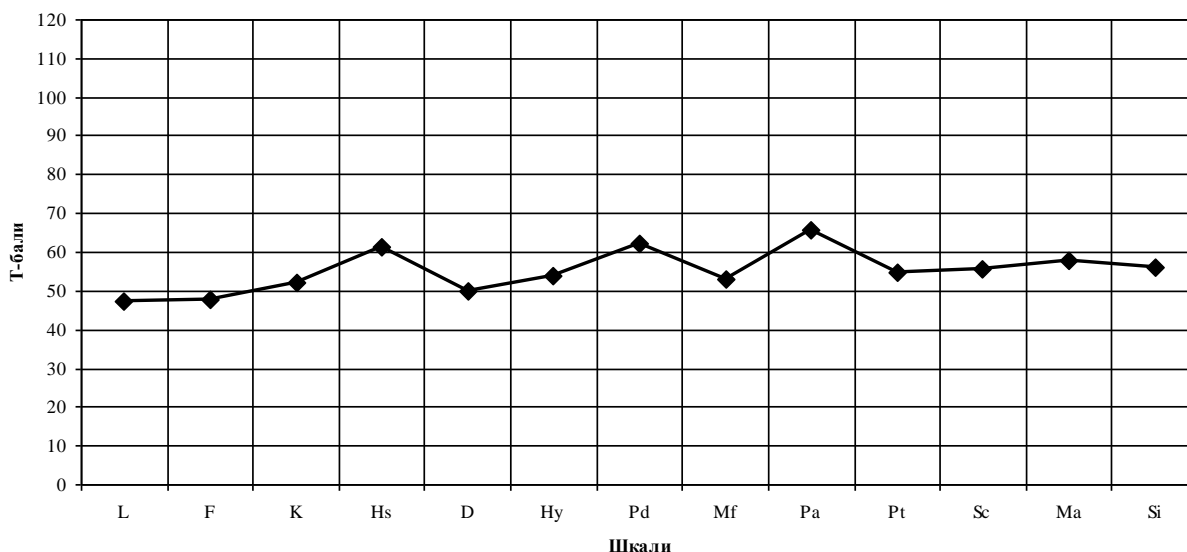

Рисунок 2 – Психологічний профіль пожежників-рятувальників з середнім рівнем професійної успішності.

Провідними мотивами у фахівців такого профілю є мотиви самоствердження, утримання своїх позицій, збереження авторитету та досягнення успіху. Для них характерними є неприйняття думки оточуючих, впертість, недовірливість, гостре почуття справедливості. Вони є емоційно нестійкими, тобто у відповідь на критику може виникнути гостре почуття образи та почуття несправедливості до себе.

Особистості такого профілю характеризуються стійкістю інтересів, заповзятістю у відстоюванні власної думки, активністю позиції, що посилюється при протидії зовнішнім силам, практичністю, реальністю поглядів на життя, прагненням до опори на власний досвід, синтетичним складом розуму з вираженим тропізмом до сфер конкретних знань, до точних наук. У міжособистісній сфері займають лідерські позиції, при цьому демонструють

авторитарний тип спілкування, прагнуть завжди змагатись, іноді проявляють себе як організатори та керівники, але не завжди достатньо ефективні.

У стресових ситуаціях пожежники-рятувальники самостверджуючо-закритого типу реагування демонструють екстернальний тип поведінки, прагнуть не брати на себе відповідальність та звинувачують у провинах оточуючих. У ситуації конфлікту існує висока вірогідність імпульсивних реакцій.

Психологічний профіль пожежних-рятувальників з низьким рівнем професійної успішності. Найвищі показники фахівців із низьким рівнем успішності зафіксовано за шкалою Pd (імпульсивність) – середній показник складає 64,06 балів та за шкалою Pt (тривожність) – 61,49 балів (рис. 3).

Фахівці тривожно-імпульсивного типу реагування мають великі труднощі із прийняттям цінностей, стандартів і норм суспільства. Вони характеризуються як мужні, говірливі, повні ентузіазму, із широкими соціальними контактами. Проте у відносинах з колегами проявляють ворожість, агресивність, саркастичність, цинічність, хизуються своїми почуттями.

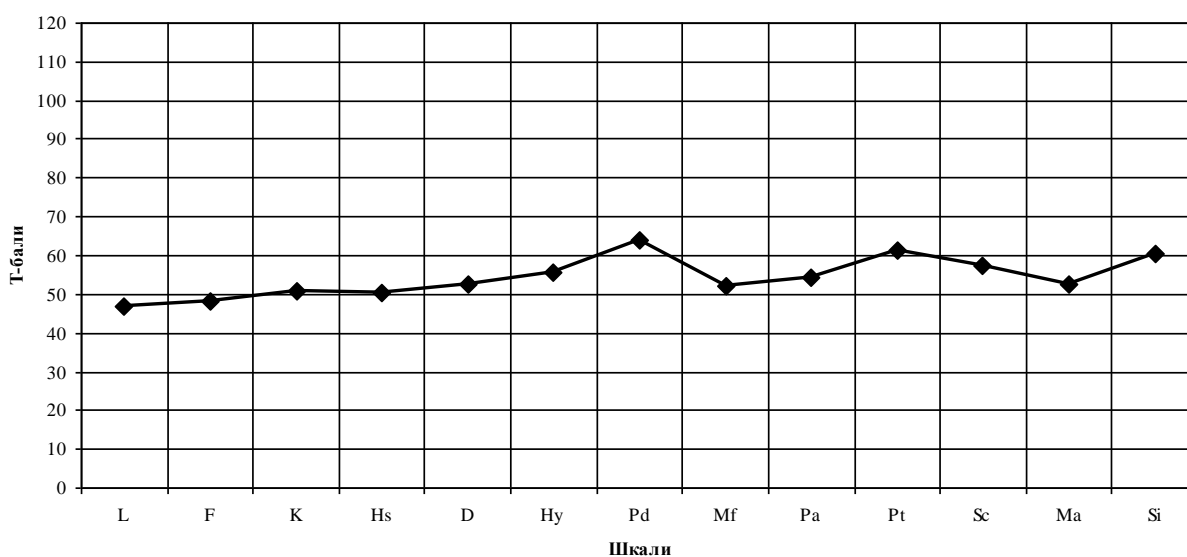

Рисунок 3 – Психологічний профіль пожежників-рятувальників з низьким рівнем професійної успішності.

Для них властива активна особистісна позиція, висока пошукова активність, перевага мотивації досягнень, упевненість і швидкість прийняття рішень. У сфері міжособистісних відносин може проявлятися конфліктність. Нездатність організувати поведінку відповідно до власних інтересів та цілей, робить поведінку таких осіб не завжди передбачуваною. Із цим пов'язане їх невміння планувати майбутню діяльність та передбачати наслідки своїх дій.

Особистості такого профілю не завжди здатні використовувати власний досвід на практиці. Властивою є тенденція до протидії зовнішньому тиску, схильність спиратися на власну думку, прагнення до незалежності, емоційна незрілість, дратівливість і уразливість.

Окрім зазначеного, пожежники-рятувальники тривожно-імпульсивного типу реагування характеризуються невпевненістю, нерішучістю, тенденцією до щільної перевірки своїх вчинків і виконаної роботи. При впливі на таких особистостей небезпечних чинників спостерігається або стенічний тип поведінки, або підпорядкування лідерові.

Висновки. Проведене дослідження дозволило виділити три типи особистісних особливостей пожежників-рятувальників, що суттєво різняться між собою: відповідально-активний – характерний для фахівців з високим рівнем професійної успішності, самостверджуючо-закритий – з середнім рівнем професійної успішності та тривожно-імпульсивний – з низьким рівнем професійної успішності. Це свідчить про істотні

розходження у структурі особистісних особистостей пожежників-рятувальників, що потенційно може обумовлювати їхню професійно-психологічну придатність.

Таким чином, якщо особистісні особливості кандидата на посаду пожежника-рятувальника відповідають тривожно-імпульсивному психологічному типу, то очікувати успішності в професійній діяльності від такого фахівця не доведеться. Така особистість змушена буде або «ламати» себе, щоб спробувати стати професійно успішним, або ж звільниться зі служби.

Перспективи подальших досліджень: розробка алгоритму отримання психологічної інформації стосовно придатності до професійної діяльності на посаді пожежника-рятувальника.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Особливості функціонування механізмів психологічного захисту у рятувальників в умовах екзистенціальної загрози: [монографія] / Н.В. Оніщенко, О.В. Тімченко, Д.С. Тітаренко, В.Є. Христенко. – Х.: НУЦЗУ, 2011. – 151 с.
2. Приходько Ю.О. Соціально-психологічні чинники, які впливають на професійне становлення пожежників-рятувальників / Ю.О. Приходько // Наукові записки Харківського університету повітряних сил. Соціальна філософія, психологія. – Харків: ХУПС, 2007. – Вип. 3(29). – С. 178-184.
3. Професіографічний аналіз діяльності начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України: [монографія] / М.А. Кришталь, В.П. Садковий, А.Г. Снісаренко, О.В. Тімченко. – Х. – Черкаси: АПБ ім. Героїв Чорнобиля, 2011. – 230 с.
4. Фомич М.В. Розвиток професійно важливих якостей фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / М.В. Фомич. – К., 2012. – 17 с.
5. Цокота В.Р. Психологічні особливості ефективності професійної діяльності командирів відділень військових пожежних підрозділів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / В.Р. Цокота. – Х., 2013 – 22 с.